

Odpis wyroku rozwodu cywilnego a przyjęcie pozwu o stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądzie kościelnym

A copy of the civil divorce judgment and the acceptance of a claim for
declaring the nullity of marriage in the church court

ks. dr hab. Piotr Majer, prof. UPJPII
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Wydział Prawa Kanonicznego
ORCID 0000-0002-9516-8839
e-mail: pmajer@diecezja.krakow.pl

Streszczenie: Artykuł koncentruje się na analizie praktyki sądów kościelnych w Polsce w zakresie wymogu dołączania odpisu wyroku rozwodowego do pozwu o stwierdzenie nieważności małżeństwa. W oparciu o przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego, w tym kan. 1504 KPK/83 oraz instrukcję *Dignitas connubii*, badane jest, czy istnieje formalny wymóg przedstawienia takiego dokumentu oraz jakie są praktyczne konsekwencje jego braku. Artykuł obejmuje również interpretację dokonaną przez Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej w kontekście odrębności prawnych porządków kościelnego i państwowego. Ponadto artykuł bada, jak dokumentacja z procesu rozwodowego może wpływać na rozstrzygnięcia w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa.

Słowa kluczowe: stwierdzenie nieważności małżeństwa, rozwód cywilny, odpis wyroku rozwodowego

Abstract: The article focuses on the analysis of the practice of ecclesiastical courts in Poland regarding the requirement to attach a copy of the divorce decree to a petition for the declaration of nullity of marriage. Based on the provisions of the Code of Canon Law 1983, including canon 1504 and the instruction *Dignitas connubii*, it examines whether there is a formal requirement to present such a document and what are the practical consequences of its absence. The article also includes an interpretation made by the Supreme Tribunal of the Apostolic Signatura in the context of the distinctiveness of ecclesiastical and state legal orders. Moreover, the article investigates how documentation from the divorce process can influence decisions in cases concerning the declaration of nullity of marriage.

Keywords: declaration of nullity of marriage, civil divorce, copy of divorce decree

Treść: Wstęp. 1. Czy istnieje formalny wymóg przedstawienia odpisu wyroku rozwodowego? 2. Rozwód cywilny jako potwierdzenie definitywnego rozpadu małżeństwa. 3. Stanowisko Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej. 4. Pożytek z przedstawienia dokumentów rozwodowych. Podsumowanie.

Wstęp

Kwerenda stron internetowych sądów kościelnych w Polsce wskazuje, że wiele z nich w informacjach na temat dokumentów, które należy dołączyć do pozwu¹ o stwierdzenie nieważności kanonicznego małżeństwa, wymienia odpis wyroku sądu świeckiego orzekającego rozwód cywilny². Niekiedy w informacjach pojawia się zwrot, iż odpis wyroku rozwodowego „należy dołączyć” do oryginału pozwu, albo się „wymaga” jego przedstawienia w kancelarii sądu, chociaż w żadnym przypadku nie pojawia się wyraźne pouczenie, iż załączenie odpisu wyroku jest warunkiem przyjęcia pozwu, a w razie braku tego dokumentu pozew nie zostanie przyjęty. Jednak w sądownictwie kościelnym można spotkać się ze stanowiskiem, iż „chociaż nie ma tu wyraźnego wymogu kanonicznego, to w praktyce, zasadniczo nie orzeka się w sprawach o nieważność małżeństwa, o ile strony nie przedłożą wyroku w sprawie ich rozvodu”³. Autorowi opracowania znana jest także obowiązująca w niektórych polskich sądach kościelnych praktyka opóźniania wydania wyroku w sprawie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, mimo że wszystkie czynności procesowe

¹ W informacjach zamieszczonych na stronach internetowych sądów kościelnych stosuje się powszechnie termin „skarga powodowa” z poprzedniego tłumaczenia Kodeksu Prawa Kanonicznego. W niniejszym opracowaniu konsekwentnie posługujemy się pojęciem „pозew”, tak jak widnieje on w nowym przekładzie Kodeksu zatwierdzonym przez Konferencję Episkopatu Polski dnia 18 listopada 2021 r. O powodach tej zmiany w tłumaczeniu rzeczownika *libellus* por. P. MAJER, *Nowe polskie tłumaczenie Kodeksu Prawa Kanonicznego – uwagi na temat księgi VII „Procesy”*, w: A. DOMASZK, R. KAMIŃSKI (red.), *Homini et Ecclesiae serviens. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Henrykowi Stawniakowi SDB, z okazji 70. rocznicy urodzin*, Warszawa 2022, s. 243-244.

² W jednym przypadku wskazuje się, iż zamiast wyroku można przedstawić oryginalny odpis aktu małżeństwa z Urzędu Stanu Cywilnego, z adnotacją o cywilnym rozwiązaniu małżeństwa.

³ J. BAR, *Współpraca sądów kościelnych z innymi podmiotami życia publicznego*, w: J. WROCEŃSKI, J. KRAJCZYŃSKI (red.), *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, Warszawa 2009, s. 227.

zostały już dokonane, dopóki strona nie przedstawi wyroku cywilnego z orzeczeniem rozwodu.

Nie jest także pozbawiona racji formułowana przez niektórych sędziów obawa, że wyrok sądu kościelnego oraz zeznania złożone w trakcie procesu kanonicznego mogą być wykorzystane w procesie rozwodowym. Dlatego lepiej jest – uważają – by sprawa w sądzie państwowym zakończyła się w pierwszej kolejności. Proces kościelny o stwierdzenie nieważności małżeństwa dotyka bowiem często spraw intymnych, a informacje ujawniane w toku postępowania mogą narazić samych małżonków i ich bliskich na negatywne reperkusje⁴.

Zazwyczaj wymóg przedstawienia odpisu wyroku rozwodowego nie jest opatrzony na stronie internetowej sądu kościelnego żadnym komentarzem. Jedynie w nielicznych przypadkach zaznacza się, że odpis wyroku rozwodowego winien być przedstawiony tylko wtedy, gdy rozwód nastąpił, z czego można wnioskować, iż sąd dopuszcza sytuację, w której przyszłe strony procesowe (jeszcze) nie są rozwiedzione. Na stronach internetowych niektórych polskich sądów kościelnych wśród wymaganych dokumentów nie wymienia się odpisu orzeczenia cywilnego rozwodu.

W niektórych sądach wskazuje się, że do pozwu należy dołączyć nie tylko odpis sentencji wyroku sądu świeckiego, ale także inne dokumenty dotyczące rozwodu cywilnego: pozew o rozwód, protokoły z przesłuchań w sądzie cywilnym (jeżeli takie przesłuchania miały miejsce) oraz uzasadnienie wyroku rozwodowego, jeżeli takie zostało sporządzone. Niekiedy wskazuje się, iż okoliczności dotyczące rozwodu powinny być opisane w pozwie (kto i kiedy wniósł pozew o rozwód cywilny, z jakiego powodu, czy sąd orzekł winę po którejś ze stron).

Żądanie lub zalecenie dołączenia cywilnego dokumentu o rozwiązaniu małżeństwa przez rozwód jest od dawna praktykowane także

⁴ Tym właśnie tłumaczy się konieczność zachowania tajemnicy procesowej, o której mowa w kan. 1455 KPK/83. Por. A. BRZEMIA-BONAREK, J. DOHNALIK, *Wykorzystanie akt sprawy małżeńskiej w kanonicznym postępowaniu karnym*, *Annales Canonici* 17 (2021) n. 2, s. 10-11.

w sądach kościelnych poza Polską⁵. Zdaniem uznanych kanonistów poszczególne trybunały cieszą się pewną swobodą i mogą – jeżeli wskazują na to okoliczności sprawy – domagać się dołączenia do pozwu rozmaitych dokumentów, jednak brak któregoś z nich nie może stanowić powodu do odrzucenia pozwu⁶.

Przedmiotem niniejszego opracowania o charakterze praktycznym jest prawna analiza zagadnienia i próba odpowiedzi na pytania: Czy istnieje obowiązek dołączenia odpisu wyroku rozwodowego do pozwu o stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądzie kościelnym? Jeżeli tak, to jaka jest podstawa prawna takiego wymagania oraz jakie są konsekwencje braku przedstawienia tego dokumentu? Należy rozważyć także to, czy i jakie są ewentualne korzyści płynące z włączenia odpisu orzeczenia rozwodowego do akt procesowych.

1. Czy istnieje formalny wymóg przedstawienia odpisu wyroku rozwodowego?

Mimo że żaden przepis Kodeksu Prawa Kanonicznego nie stawia wymagania, by złożenie do sądu kościelnego pozwu o stwierdzenie nieważności małżeństwa było poprzedzone uzyskaniem cywilnego rozwodu oraz by odpis wyroku rozwodowego znalazł się wśród składanych dokumentów, nie można twierdzić, że oczekiwanie jego przedłożenia nie ma żadnej podstawy prawnej. Wprawdzie kan. 1504 KPK/83, który reguluje wymagania formalne, jakie musi spełnić pozw, nie wymienia pośród nich obowiązku przedstawienia odpisu wyroku orzekającego rozwód, ale takie zalecenie znajduje się w art. 116 § 2 Instrukcji procesowej *Dignitas connubii*⁷ z 25 stycznia 2005 r.: „Do pozwu należy dołączyć uwierzytelniony odpis aktu zawartego

⁵ Por. A. BLASI, *Il libello introduttivo della causa*, w: P.A. BONNET, C. GULLO (red.), *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l'istruzione „Dignitas Connubii”*. Parte terza: la parte dinamica del processo, Città del Vaticano 2008, s. 31.

⁶ Por. G.P. MONTINI, *De iudicio contentioso ordinario. De processibus matrimonialibus. Pars dinamica*, Romae 2004, s. 15; F.J. RAMOS, P. SKONIECZNY, *Diritto processuale canonico*, vol. 2/2: Parte dinamica, Roma 2014, s. 63.

⁷ DC, s. 1208-1290.

małżeństwa⁸, jak również, gdy sprawa tego wymaga, odpis dokumentu o stanie cywilnym stron”.

Przepis nie wymaga wprost dołączenia do pozwu odpisu orzeczenia rozwodu cywilnego, ale czyni to „pośrednio”⁹, wymagając przedłożenia „dokumentu” dotyczącego stanu cywilnego stron. Chociaż ustawodawca posługuje się sformułowaniem *documentum* w liczbie pojedynczej, w praktyce może chodzić o różne dokumenty¹⁰. Komentatorzy na pierwszym miejscu wyliczają właśnie odpis wyroku orzekającego rozwód cywilny, a także orzeczenie cywilnej separacji¹¹ (niektórzy wymieniają także kopię akt postępowania cywilnego w sprawie o rozwód lub o separację¹²), cywilne unieważnienie małżeństwa, odpis aktu małżeństwa zawartego przez strony z innymi osobami, świadectwo pozostawania w zarejestrowanym związku

⁸ Jest to zrozumiałe, skoro w pozwie o stwierdzenie nieważności należy wskazać małżeństwo, o które chodzi i sformułować żądanie stwierdzenia jego nieważności (por. art. 116 § 1, n. 2 DC). W odpisie aktu małżeństwa zawarte są także istotne dane dotyczące małżonków oraz data i miejsce zawarcia małżeństwa, co jest jednym z kryteriów właściwości sądu (por. kan. 1672, n. 1 KPK/83). Żądany dokument to zasadniczo kościelny odpis aktu małżeństwa (por. kan. 1121 § 1 KPK/83), ale może być nim także odpis aktu małżeństwa cywilnego, gdyby chodziło o małżeństwo zawarte przez niekatolików lub w przypadku małżeństwa cywilnego zawartego za dyspensą od formy kanonicznej (por. kan. 1127 § 2 KPK/83). Por. K. LÜDICKE, „*Dignitas connubii*” *Die Eheprozeßordnung der katholischen Kirche. Text und Kommentar*, Essen 2005, s. 148; K. LÜDICKE, R.E. JENKINS, *Dignitas connubii. Norms and Commentary*, Alexandria 2006, s. 209.

⁹ Por. U. NOWICKA, B. NOWAKOWSKI, *Od skargi powodowej do decyzji Roty Rzymskiej. Proces o nieważność małżeństwa po „Mitis Iudex” w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2017, s. 40.

¹⁰ We włoskim przekładzie instrukcji *Dignitas connubii* w art. 116 § 2 rzeczownik *documentum* tłumaczony jest jako „documentazione” – „dokumentacja”.

¹¹ Na gruncie prawa polskiego sądowe orzeczenie separacji nie zmienia jednak stanu cywilnego osoby, bowiem nie powoduje ustania małżeństwa a separowani małżonkowie nie mają prawa wstąpienia w nowy związek małżeński. Por. J. IGNATOWICZ, M. NAZAR, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 232. Nie jest to zatem, ściśle rzecz biorąc, dokument dotyczący stanu cywilnego strony.

¹² Por. np. G. MARAGNOLI, *Commentario al art. 116 dell’Istruzione Dignitas connubii*, w: M. DEL POZZO, J. LLOBELL, J. MIÑAMBRES (red.), *Norme procedurali canoniche commentate*, Roma 2013, s. 379.

partnerskim¹³ (w krajach, w których prawo państwowe dopuszcza taką możliwość), a nawet deklarację podatkową i wyciąg z rejestru kar¹⁴, co jednak wydaje się żądaniem idącym zbyt daleko, tym bardziej, że nie są to dokumenty określające stan cywilny.

Zwrot „należy dołączyć” (*addantur*) może być także tłumaczony nie jako nakaz, ale jako jedynie zalecenie¹⁵, choć w oficjalnym tłumaczeniu art. 116 § 2 DC na język włoski użyto formy polecającej: „deve essere acclusa”. Niezależnie od tego użycie formuły *si casus ferat* osłabia obligatoryjny charakter dołączenia odpisu wyroku cywilnego do składanego pozwu – nie jest to warunek wymagany bezwzględnie i nie ma obowiązku przedkładania tego dokumentu zawsze, ale tylko wtedy, „gdy sprawa tego wymaga”. Formuła ta oznacza po pierwsze, że odpis wyroku może być przedłożony, co oczywiste, tylko wtedy, gdy ów rozwód został przez sąd cywilny faktycznie i prawomocnie orzeczony. Oznaczałoby to, że nie ma podstaw do odrzucenia pozwu, gdy małżonkowie nie są (jeszcze) cywilnie rozwiedzeni. Do tego zagadnienia powrócimy na dalszych stronach.

Z użycia sformułowania *si casus ferat* można wnioskować jednak, że sędzia może wymagać dołączenia odpisu wyroku, jeśli uzna, że ze względu na okoliczności jest to wskazane. Dokonanie oceny, czy taka potrzeba istnieje, należy do sędziego dopuszczającego lub odrzucającego pozew zgodnie z przepisem kan. 1505 KPK/83. Jak zobaczymy, nie może jednak stawiać takiego wymagania w sposób bezwzględny, to znaczy nie może uzależniać przyjęcia pozwu od przedłożenia odpisu wyroku rozwodowego. Żądanie przez urzędnika sądu kościelnego, by osoba wnosząca pozew o stwierdzenie

¹³ Por. J.J. GARCÍA FAÍLDE, *Nuevo Tratado de Derecho Procesal Canónico (Código de Derecho Canónico, Instrucción „Dignitas Connubii”, M.P. „Mitis Iudex Dominus Iesus”)*, Madrid 2018, s. 80.

¹⁴ A. BLASI, *Il libello introduttivo...*, s. 31.

¹⁵ Jako zwykle zalecenie („raccomanda di allegare”) ów przepis rozumie A. BLASI, *Il libello introduttivo...*, s. 31. Jednak inni komentatorzy uznają, iż chodzi o prawdziwy obowiązek. Por. np. G. MARAGNOLI, *Commentario al art. 116 ...*, s. 378 („debbono essere obbligatoriamente allegati”).

nieważności małżeństwa w każdym przypadku przedłożyła odpis wyroku rozwodowego jest nieuzasadnione¹⁶.

Podkreślić należy, iż wymaganie w art. 116 § 2 DC dołączenia do pozwu dokumentów dotyczących stanu cywilnego stron różni się od wymagania przedstawienia wraz z pozwem dokumentów w charakterze dowodów, czego żąda się od strony powodowej w określonych przepisami przypadkach¹⁷. Nic jednak nie stoi na przeszkodzie, by w toku procesu sędzia uznał złożone dokumenty określające stan cywilny stron za dowody w sprawie i w oparciu o nie wywodził stosowne wnioski. Sędzia mógłby również w toku procesu zarządzić przeprowadzenie dowodu *ex officio* i zobowiązać stronę¹⁸ do przedstawienia odpisu wyroku rozwodowego¹⁹ – tym razem nie będzie chodziło o dokument związany z czynnością dopuszczenia pozwu, ale o dowód w sprawie. W sprawach dotyczących dobra publicznego – a do takich spraw należy proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa – sędzia bowiem „może i powinien postępować także z urzędu”²⁰, czy to uzupełniając zaniedbania stron w przytaczaniu dowodów, czy to w trosce

¹⁶ Por. G.P. MONTINI, *De iudicio contentioso...*, s. 16, przyp. 18.

¹⁷ Np. w przypadku procesu skróconego o stwierdzenie nieważności małżeństwa do pozwu należy dołączyć „dokumenty, na których opiera się żądanie” (kan. 1684, n. 3 KPK/83). Zawsze zresztą, „jeśli przedstawia się dowód z dokumentów, gdy jest to możliwe, powinny być one dołączone do pozwu” (art. 117 DC).

¹⁸ Ponieważ, mimo formułowanych postulatów, nie ma ścieżki prawnej pozwalającej na uzyskanie przez sąd kościelny akt procesowych od sądu państwowego, jedynym rozwiązaniem jest zobowiązanie strony w procesie kanonicznym, by uzyskała odpisy akt (np. protokoły przesłuchań) z sądu świeckiego i dostarczyła je do sądu kościelnego. Także na ten temat: J. BAR, *Współpraca sądów...*, s. 233-235; L. ŚWITO, *Rekwizycja cywilno-kanoniczna? Pomoc sądowa pomiędzy trybunałami kościelnymi a sądownictwem powszechnym w Polsce*, Prawo Kanoniczne 55 (2012) nr 2, s. 145-166; M. ANDRZEJEWSKA, M. ANDRZEJEWSKI, *Czy sąd kościelny jest innym sądem lub organem w rozumieniu art. 44 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych?*, Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL, t. 10-11, z.1, Lublin 2014-2015, s. 5-17.

¹⁹ Kan. 1545 – Sędzia może nakazać, by w procesie przedłożono dokument wspólny obydwu stronom.

²⁰ Kan. 1452 § 1 KPK/83. Por. też Z. GROCHOLEWSKI, *Struktura etapu dowodowego procesu*, w: A. DĘBIŃSKI, E. SZCZOT (red.), *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa*

o to, by wyrok w sprawie był jak najbliższy prawdy obiektywnej o badanym małżeństwie. Gdyby strony odmawiały przedłożenia tego dokumentu, sędzia winien uwzględnić negatywne stanowisko w dokonywanej przez siebie swobodnej („według własnego sumienia”) ocenie dowodów, zgodnie z przepisem kan. 1608 § 3 KPK/83.

Celem wymagania, o którym mowa w art. 116 § 2 DC jest umożliwienie sądowi nie tylko poznania stanu cywilnego stron (czy są rozwiedzeni, samotni, żyjący w nowych związkach)²¹, ale umożliwienie lepszego zorientowania się w przedmiocie ich statusu rodzinnego, ustroju majątkowego, posiadanego potomstwa (także pozamałżeńskiego)²², czasie podejmowania decyzji o separacji lub rozwodzie cywilnym²³.

Przepis instrukcji *Dignitas connubii* nakazujący dołączenie do pozwu dokumentów przedstawiających stan cywilny stron nie ma odpowiednika w żadnym z kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego. Kan. 1504, w którym wyliczone są cechy, jakie musi posiadać pozw, nie zawiera tego wymogu. Dlatego uznanie, iż obowiązek ustanowiony w art. 116 § 2 DC jest jedynie sprecyzowaniem przez instrukcję normy kodeksowej²⁴ niekoniecznie musi być przekony-

dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, Lublin 2000, s. 362.

²¹ Por. H. STAWNIAK, *Komentarz do art. 116 DC*, w: T. ROZKRUT (red.), *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, Sandomierz 2007, s. 183.

²² Pamiętać należy o kan. 1691 § 1 KPK/83, który nakazuje, by w wyroku wydawanym w sprawie małżeńskiej przypomnieć stronom o zobowiązaniach moralnych lub także cywilnych, którymi ewentualnie strony są związane wzajemnie względem siebie i wobec potomstwa, jeżeli chodzi o zapewnienie utrzymania i wychowania. Szerzej na ten temat: P. MAJER, *Zawarcie małżeństwa kanonicznego a obowiązki naturalne wynikające z poprzedniego związku*, *Annales Canonici*, 4 (2008), s. 63-82; P. MAJER, *Małżeństwo kanoniczne osób po rozwodzie cywilnym*, *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 30 (2020) nr 33, s. 187-190.

²³ Por. A. BLASI, *Il libello introduttivo...*, s. 31. Choć zauważyć trzeba, że dane wskazywane przez autora wykraczają poza informacje dotyczące stanu cywilnego stron.

²⁴ A.W. BUNGE, *El escrito de demanda en las causas de nulidad matrimonial (a propósito de su rechazo in limine)*, *Anuario Argentino de Derecho Canónico* 16 (2009-2010), s. 67, przyp. 16.

wujące, zwłaszcza, że kan. 34 § 2 KPK/83 stanowi, że „postanowienia instrukcji nie zmieniają ustaw, a jeżeli któreś z nich nie dadzą się pogodzić z przepisami ustaw, są pozbawione wszelkiej mocy”. Nie podejmujemy jednak w tym miejscu mocno dyskutowanego niegdyś zagadnienia waloru prawnego instrukcji *Dignitas connubii*²⁵, poprzestając na stwierdzeniu, iż mimo gruntownej reformy procesu małżeńskiego dokonanej na mocy motu proprio papieża Franciszka *Mitis Iudex Dominus Iesus* z 15 sierpnia 2015 r. instrukcja jest nadal obowiązująca z wyjątkiem tych przepisów, które po zmianach nie dają się pogodzić z aktualnymi kanonami Kodeksu. Świadectwem tego jest chociażby praktyka Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej, który w podejmowanych decyzjach dotyczących spraw procesowych niezmiennie powołuje się na instrukcję *Dignitas connubii*. Niemniej jednak w przypadku konfliktu między przepisem ustawowym, a przepisem instrukcji przeważa przepis ustawy, czyli w omawianym tu przypadku kanon Kodeksu Prawa Kanonicznego.

Nie tylko brak wyraźnego ustawowego przepisu powoduje, iż wyśmóg odpisu orzeczenia cywilnego rozwodu nie może być traktowany jako kategoryczny warunek przyjęcia pozwu. Istotny jest także przepis Kodeksu, który w sposób dorozumiany zabrania uzależniania przyjęcia pozwu od przedstawienia tego dokumentu. Chodzi mianowicie o kan. 1502 § 2 KPK/83, który wymienia te elementy, których brak może (choć nie musi) być przyczyną odrzucenia pozwu²⁶. Nie pojawia się pośród nich brak dokumentów dotyczących stanu

²⁵ Por. J. LLOBELL, *La natura giuridica e la recezione ecclesiale dell'istr. „Dignitas connubii”*, *Ius Ecclesiae*, 18(2006), s. 343-370; T. ROZKRUT, *Słowo w obronie „Dignitas connubii”*, w: T. PŁOSKI, J. KRZYWKOWSKA (red.), *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztuchmillerowi*, Olsztyn 2008, s. 247-255; P. KROCZEK, *Ocena Instrukcji „Dignitas connubii” z perspektywy sztuki legislacji*, *Prawo Kanoniczne* 58(2015) nr 1, s. 93-109.

²⁶ Kan. 1505 § 2 KPK/83 – Pozew można odrzucić wyłącznie: 1° jeżeli sędzia lub sąd są niewłaściwi; 2° jeżeli nie ulega wątpliwości, że powód nie ma zdolności występowania w sądzie; 3° jeżeli nie zachowano przepisów kan. 1504, n. 1-3; 4° jeżeli z samego pozwu jasno wynika, że żądanie jest pozbawione jakiegokolwiek podstawy i nie może się zdarzyć, by w trakcie procesu jakaś podstawa się ujawniła.

cywilnego stron, a wykaz przyczyn odrzucenia pozwu jest katalogiem enumeratywnym, czyli zamkniętym. W ten sposób ustawodawca kanoniczny wskazuje, że nie ma już innych, poza wymienionymi, możliwości odrzucenia pozwu. Wynika to jednoznacznie z użycia w tekście przepisu przysłówka *tantum* – „Pozew można odrzucić wyłącznie...”. Takie stwierdzenie słusznie uzasadnia się koniecznością poszanowania fundamentalnego prawa każdego wiernego do dochodzenia swych praw w na drodze sądowej²⁷. Dlatego wszelkie ograniczenia w wykonywaniu tego prawa muszą być interpretowane ściśle, w myśl kan. 18 KPK/83²⁸. Ustawodawca nie pozostawia zatem w przedmiocie odrzucenia pozwu uznaniowej decyzji sędziego²⁹.

Również w art. 121 § 1 DC wśród taksatywnie podanych przyczyn ewentualnego odrzucenia pozwu nie wymienia się braku dokumentów dotyczących stanu cywilnego stron, ani nawet braku świadectwa zawartego małżeństwa, mimo że w przepisie art. 116 § 2 ta sama instrukcja wskazuje, iż dokumenty te mają być dołączone do pozwu. Co więcej, mimo że kan. 1505, n. 4 KPK/83 oraz art. 116 § 1, n. 5 DC stanowią, iż pozew powinien wskazywać stałe lub tymczasowe zamieszkanie drugiego małżonka, to jednak pominięcie tych danych – mimo że są istotne z punktu widzenia wymogów procesowych³⁰ – nie może być przyczyną odrzucenia pozwu. Powodem tak ostrożnego stanowiska ustawodawcy w tym względzie jest troska o to, by nieznanomość miejsca zamieszkania współmałżonka nie przekreśliła

²⁷ Por. kan. 221 § 1 KPK/83 oraz R. SZTYCHMILER, *Komentarz do kan. 1505*, w: J. KRUKOWSKI (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V: *Księga VII. Procesy*, Poznań 2007, s. 138.

²⁸ Kan. 18 – Ustawy, które ustanawiają kary albo ograniczają swobodne wykonywanie uprawnień, albo zawierają wyjątek od ustawy, podlegają ścisłej interpretacji.

²⁹ Por. S.T. DOYLE, *The Libellus: Rejection and Recourse*, *The Jurist* 73 (2013), s. 385.

³⁰ A to ze względu na istotne znaczenie wezwania strony pozwanej – *prima citatio* – które stanowi konstytutywny moment procesu sądowego. Por. Z. GROCHOLEWSKI, *De periodo initiali seu introductorio processus in causis nullitatis matrimonii*, *Periodica de Re Canonica* 85 (1996), s. 332-333.

prawa wiernego do sprawiedliwego dochodzenia uprawnień w sądzie kościelnym³¹.

Można zatem stwierdzić, iż z czysto formalnego punktu widzenia, mimo wskazania w art. 116 § 2 DC, iż do pozwu winna – *si casus ferat* – zostać dołączona dokumentacja dotycząca stanu cywilnego stron, w tym odpis wyroku rozwodowego, niezastosowanie się do tego wymogu przez osobę występującą o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie może być powodem odrzucenia pozwu zgodnie z przepisami prawa.

2. Rozwód cywilny jako potwierdzenie definitywnego rozpadu małżeństwa

Wymaganie przedstawienia wraz z pozwem dokumentu potwierdzającego cywilne orzeczenie o rozwodzie najczęściej jest wiązane z przepisem kan. 1675 KPK/83. Przepis ten nakazuje sędziemu, by przed przyjęciem sprawy, uzyskał pewność, że małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny, tak iż nie ma możliwości wznowienia pożycia małżeńskiego. Kan. 1675 KPK/83 nie ustanawia co prawda wymogu żądania przedstawienia wyroku rozwodowego, jednak w praktyce sądy kościelne w ten sposób interpretują ten przepis uznając, że wyrok rozwodowy stanowi najlepszy i najpewniejszy dowód rozpadu wspólnoty małżeńskiej.

Brzmienie tego kanonu uległo istotnej zmianie podczas reformy kanonicznego prawa procesowego na mocy motu proprio *Mitis iudex Dominus Iesus* z 15 sierpnia 2015 r. Wcześniej, odpowiadający dzisiejszej normie kan. 1676 KPK/83 brzmiał: „Sędzia, zanim przyjmie sprawę i ilekroć dostrzeże nadzieję dobrego wyniku, powinien zastosować środki pastoralne, by małżonkowie, jeżeli to możliwe, zostali doprowadzeni do uważnienia małżeństwa i do wznowienia wspólnego życia małżeńskiego”³².

³¹ Sposób postępowania w takim przypadku określony jest w art. 132 DC.

³² Tożsamy co do istoty jest obowiązujący kan. 1695 KPK/83 w odniesieniu do separacji.

Zmiana przepisu, jaka dokonana się w 2015 r., nie ma jedynie wymiaru językowego i trzeba ją uznać za zasadniczą. Dawniej wymagano od sędziego, by podjął aktywne działania duszpasterskie zmierzające do pojednania małżonków, konwalidacji ich małżeństwa, jeżeli istniały przesłanki jego nieważności oraz powrotu do wspólnego życia małżeńskiego. Jednakże już podczas prac nad posoborową reformą Kodeksu Prawa Kanonicznego niektórzy (nieliczni wprawdzie) członkowie zespołu opracowującego projekt nowych kanonów regulujących proces małżeński sceptycznie podchodzili do tego zadania i uznawali, że nakładanie na sędziego obowiązku zastosowania środków duszpasterskich w celu ratowania małżeństwa jest na tym etapie zbyt ciężkie, skoro małżonkowie zwracają się już do sądu kościelnego o stwierdzenie nieważności ich małżeństwa³³. Postanowiono jednak nie rezygnować z zaproponowanego nowego przepisu – nie miał on odpowiednika w Kodeksie z 1917 r. – ze względu na to, że zyskał on poparcie wielu organów konsultacyjnych oraz, zdaniem większości członków komisji, odpowiednio wyrażał troskę Kościoła o trwałość węzła małżeńskiego, która winna być wspierana i chroniona na różne sposoby³⁴.

Mimo tego, że powinność podejmowania przez sędziego starań duszpasterskich w celu ocalenia wspólnoty małżeńskiej została mocno podkreślona przez Jana Pawła II, który wzywał do traktowania tego zadania jako bardzo poważnego obowiązku³⁵, a jeden z profesorów

³³ „Nonnulli (paucissimi tamen) dixerunt hunc canonem inutilem esse vel quia coniugum communio, proh dolor!, iam rescissa est quando devenitur ad declarationem nullitatis petendam, vel quia non videtur opportunum tale onus iudici imponere”. *Communicationes* 11 (1979), s. 260.

³⁴ Zob. *Tamże*.

³⁵ JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej. Wymiar nadprzyrodzony związku małżeńskiego*, 30 stycznia 2003 r., w: JAN PAWEŁ II, *Dzieła zebrane*, t. V, Kraków 2007, s. 737: „W tej perspektywie należy, na przykład, bardzo poważnie traktować obowiązek formalnie nałożony na sędziego w kan. 1676 — ułatwienia i aktywnego zabiegania o to, by jeżeli to możliwe, doprowadzić do uważnienia małżeństwa i pojednania małżonków. Taka postawa, wspomagająca małżeństwo i rodzinę, winna oczywiście dominować już przed odwołaniem się do trybunałów: w ramach opieki duszpasterskiej należy cierpliwie oświecać sumienia światłem

prawa kanonicznego, uznany adwokat rotalny, uznał papieską wypowiedź za „święte słowa”, to ten sam kanonista wyraził równocześnie opinię, iż ma gorzkie poczucie, że jest to „głos wołający na pustyni”³⁶. Nałożony na sędziego obowiązek dążenia do pojednania między małżonkami, nawet w chwili, gdy któreś z nich składa do sądu kościelnego pozew o stwierdzenie nieważności małżeństwa, tłumaczono pasterskim charakterem posługi sędziego kościelnego, przychylnością prawa, jaką cieszy się małżeństwo³⁷ oraz przeciwdziałaniem niepokojącej tendencji, by w obliczu kryzysu małżeństwa za wszelką cenę poszukiwać jakiegoś kanonicznego powodu umożliwiającego orzeczenie nieważności, miast podejmowania wysiłków w celu ratowania małżeństwa, także dla dobra zrodzonego w nim potomstwa³⁸. Mimo to niektórzy komentatorzy dawnego kan. 1676 KPK/83 (sprzed reformy z 2015 r.) zauważali – powracając do opinii wyrażanej już podczas prac kodyfikacyjnych – iż nakładanie na sędziego obowiązku podejmowania działań zmierzających do powrotu małżonków do wspólnego życia jest zbyteczne, nieprzydatne, iluzoryczne i w praktyce zupełnie bezcelowe, bowiem w momencie, gdy rozdźwięk między małżonkami dociera już do momentu, w którym składany jest pozew

prawdy o transcendentnym obowiązku wierności, przedstawianym w sposób pozytywny i zachęcający”. Na wagę tego przepisu wskazywał także Benedykt XVI w przemówieniu do Trybunału Roty Rzymskiej z 29 stycznia 2010 r.: „Jednocześnie jest rzeczą ważną, by ilekroć pojawia się nadzieja, że może się to udać, faktycznie dokładać starań by doprowadzić małżonków do ewentualnego uważnienia małżeństwa i do wznowienia wspólnego życia małżeńskiego (por. KPK/83, kan. 1676)”. BENEDYKT XVI, *Należy wystrzegać się pseudoduszpasterskich rozwiązań w badaniu ważności małżeństw. Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej 29.01.2010*, L'Osservatore Romano. Wydanie Polskie, 31(2010) nr 3-4, s. 22-24.

³⁶ Por. S. VILLEGGIANTE, *Ammissione del libello e contestuale citazione nelle cause di nullità matrimoniale: rilievi, critiche e proposte*, Ius Ecclesiae 15 (2003), s. 686.

³⁷ Por. kan. 1060 KPK/83.

³⁸ Szerzej na temat tego obowiązku sędziego: J. LLOBELL, *I tentativi di conciliazione, gli elementi sostanziali del libello di domanda e l'incidenza sul medesimo del concetto di «conformitas aequipollens» fra i capi di «accusa» nelle cause di nullità del matrimonio*, Ius Ecclesiae, 15 (2003), s. 632-634; P. GARÍN URIONABARRENECHEA, *Breves reflexiones acerca del canon 1676 del CIC/83*, Estudios Eclesiásticos 84 (2009), s. 795-808.

o nieważność, nadzieja na pojednanie jest znikoma, a najczęściej nie ma jej w ogóle³⁹. Nawet gdy jedna strona chciałaby pojednania, druga najczęściej nie wyraża takiej chęci, a wówczas sędzia nie może zawieszać przyjęcia pozwu⁴⁰. Z doświadczenia wiadomo, że w sądach ten obowiązek był traktowany czysto formalistycznie i najczęściej sprowadzał się do zadania stronom pytania, które było raczej stwierdzeniem stanu faktycznego, i na które mało kto oczekiwał pozytywnej odpowiedzi: czy rzeczywiście nie ma już żadnej nadziei na pojednanie i wznowienie pożycia małżeńskiego?

Nie budzi zatem wielkiego zaskoczenia, iż w dokumencie wydanym przez Trybunał Roty Rzymskiej w 2016 r. tak wyjaśniano nowelizację przepisu: „Doświadczenie pokazuje, że gdy dochodzi do sprawy o nieważność, to odnowienie wspólnoty jest już niemożliwe. Dlatego wystarczy, że sędzia przed przyjęciem sprawy będzie miał pewność, iż małżeństwo *rozpadło się w sposób nieodwracalny* i nie ma możliwości wznowienia wspólnoty życia małżeńskiego”⁴¹.

Nowe prawo napotkało jednak na krytykę tej strony doktryny, która dopatrywała się w nim odejścia od wysiłków Kościoła w dążeniu do mediacji i pojednania między małżonkami, do czego Kościół, jako Matka, musi zawsze dążyć i co powinno być pierwszym krokiem duszpasterskim poprzedzającym proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Porównując nowy kan. 1675 KPK z 2025 r. z poprzednim kan. 1676 KPK z 1983 r. dostrzegano, iż w miejsce aktywnego podejmowania przez sędziego wysiłków duszpasterskich zmierzających

³⁹ Por. K. LÜDICKE, *Kommentar zum Kan. 1676*, w: K. LÜDICKE (red.), *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici (unter besonderer Berücksichtigung der Rechtslage in Deutschland, Österreich und der Schweiz)*, t. VI, Essen 1997; J. MARTÍNEZ VALLS, *Comentario al can. 1676*, w: A. BENLLOCH POVEDA (red.), *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, Valencia 1993, s. 722.

⁴⁰ Por. C.A. COX, *Commentary on the can. 1676*, w: J.P. BEAL, J.A. CORIDEN, T.J. GREEN (red.), *New Commentary on the Code of Canon Law*, New York-Mahwah 2000, s. 1769.

⁴¹ TRYBUNAŁ APOSTOLSKI ROTY RZYMSKIEJ, *Subsydium aplikacyjne do Motu pr. «Mitis Iudex Dominus Iesus»*, Watykan 2016, s. 25.

do pogodzenia stron i konwalidacji ich małżeństwa, tam gdzie jest to potrzebne i możliwe, pojawiło się jedynie polecenie pasywnego dokonania weryfikacji bezpowrotnego rozpadu małżeństwa. O ile poprzedni kanon niósł ze sobą pewną nadzieję, teraz w pesymistycznej perspektywie mówi się o małżeństwach nieodwracalnie rozbitych, co niesie z sobą niebezpieczeństwo, że odpowiedzialność osób zaangażowanych w sądowe sprawy małżeńskie (sędziowie, prawnicy, doradcy) za dążenie do pojednania zostanie znacznie osłabiona⁴². Trzeba jednak pamiętać, iż obowiązek zachęcania stron do porzucenia wrogości, szukania porozumienia i słuszných rozwiązań pozwalających na rozstrzygnięcie spornej kwestii bez uciekania się do procesu sądowego, ustawodawca nakłada na sędziego – nie tylko na początku sporu, ale na każdym etapie procesu, ilekroć dostrzeżę jakakolwiek nadzieję dobrego wyniku – w kan. 1446 KPK/83, który oczywiście ma także zastosowanie w sprawach małżeńskich⁴³. Każdy proces, w którym stają naprzeciw siebie zantagonizowane strony jest z definicji czymś złym.

Krytyczne oceny⁴⁴ budzi również samo stwierdzenie o „nieodwracalnym rozpadzie małżeństwa”, którego dotychczas obowiązujące prawo starannie unikało, aby nie wspierać „tezy, według której nieudane życie małżeńskie powinno skłonić do domniemania nieważności małżeństwa”⁴⁵.

Wobec wymagania, by sędzia jeszcze „przed przyjęciem sprawy” uzyskał pewność, że małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny,

⁴² Por. G. NUÑEZ, *La fase preliminar del nuevo proceso de nulidad*, *Ius Canonicum* 57 (2017), s. 26-27.

⁴³ Por. Z. GROCHOLEWSKI, *De periodo initiali...*, s. 96., T. ROZKRUT, *Wprowadzenie i instrukcja sprawy*, w: P. SKONIECZNY (red.), *Praktyczny komentarz do Listu apostołskiego motu proprio «Mitis Iudex Dominus Iesus» papieża Franciszka*, Tarnów 2015, s. 90-91; E. ZANETTI, *Commentario al can. 1675*, w: *Redazione di Quaderni di Diritto Ecclesiale, Codice di diritto canonico commentato*, Milano 2022, s. 1345.

⁴⁴ Por. R. RODRÍGUEZ-OCAÑA, *Komentarz do kan. 1675*, w: P. MAJER (red.), *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 1024.

⁴⁵ JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej. Odkryć na nowo prawdę, dobro i piękno małżeństwa*, 29 stycznia 2004 r., w: JAN PAWEŁ II, *Dzieła zebrane*, t. V, Kraków 2007, s. 741.

tak iż nie ma możliwości wznowienia pożycia małżeńskiego należy zadać pytanie, czy kan. 1675 KPK/83 zawiera warunek uzależniający dopuszczenie pozwu i wszczęcie procesu sądowego od stwierdzenia definitywnego rozpadu pożycia małżeńskiego? Co wtedy, gdy sędzia takiej pewności nie uzyska?

Zdaniem niektórych komentatorów przepis kan. 1675 KPK/83 stanowi „nieformalny warunek” przyjęcia pozwu. Sędzia przyjmujący sprawę – w myśl kan. 1676 § 1 KPK/83 jest nim wikariusz sądowy – winien odnotować w aktach, że przyjmuje sprawę, bowiem ów nieformalny warunek niemożliwości wznowienia wspólnoty małżeńskiej został spełniony – np. strony są już po rozwodzie cywilnym – a zaskarżona wspólnota małżeńska rozpadła się definitywnie⁴⁶. Inny autor stwierdza, że kan. 1675 zdaje się zabraniać sędziemu dopuszczania pozwu, jeżeli nie ma pewności nieodwracalnego rozpadu małżeństwa, co ocenia bardzo krytycznie jako niemożliwy do urzeczywistnienia dezyderat kościelnego ustawodawcy⁴⁷.

Oczywiście nie można domagać się odpisu wyroku rozwodowego w tych krajach, w których na podstawie umów konkordatowych wyroki sądów kościelnych w sprawach małżeńskich są uznawane na forum świeckim. Zazwyczaj nie jest orzekany wówczas rozwód, a jedynie ma miejsce odpowiednie postępowanie, na mocy którego wyrok kościelny uzyskuje następnie skuteczność w państwowym porządku prawnym⁴⁸.

Czy cywilne orzeczenie rozwodu jest oznaką definitywnego rozpadu małżeństwa i czy z tej racji zawsze należy oczekiwać od strony podważającej ważność swego małżeństwa, by przedstawiła

⁴⁶ Por. T. ROZKRUT, *Wprowadzenie i instrukcja sprawy...*, s. 90.

⁴⁷ Por. J.J. GARCÍA FAÍLDE, *Nuevo Tratado...*, s. 90-91.

⁴⁸ Por. P. MAJER, *Uznawanie przez państwo wyroków sądów kościelnych w sprawach małżeńskich. Czy byłoby pożyteczne przyjęcie takiego systemu w Polsce?*, w: A. MEZGLEWSKI (red.), *Funkcje publiczne związków wyznaniowych. Materiały III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 16-18 maja 2006)*, Lublin 2007, s. 413-431; M. ANDRZEJEWSKI, *Modele interakcji orzeczeń sądów kościelnych i państwowych w sprawach małżeńskich*, *Kościół i Prawo* 10 (2021) nr 2, s. 147-166.

w kancelarii sądu odpis wyroku rozwodowego? Oczywiście nieliczne przypadki powtórnego zawarcia małżeństwa cywilnego przez rozwiedzionych małżonków nie pozwalają na udzielenie kategorycznej odpowiedzi, iż rozwód zawsze wskazuje na ostateczne i nieodwołalne rozstanie się stron. Wspomnieć trzeba również o tzw. rozwodach potocznie zwanych taktycznymi, *de iure* ważnych, ale *de facto* fikcyjnych, na które w pewnych sytuacjach życiowych decydują się małżonkowie nie chcąc jednak zrywać między sobą rzeczywistej wspólnoty życia – np. w celu osiągnięcia jakichś korzyści w świeckim porządku (otrzymanie lub zachowanie mieszkania komunalnego, uznanie statusu „samotnego rodzica”, co w pewnych sytuacjach ułatwia korzystanie z pomocy socjalnej i opiekuńczej roli państwa – np. przy przyjęciu dziecka do samorządowego przedszkola), z powodu niepołączalności jakichś funkcji pełnionych przez małżonków itp.

Niemniej jednak doktryna przyjmuje dzisiaj, że kiedy zapadło orzeczenie o cywilnym rozwodzie, można uznać, że małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny. Rozwód cywilny oznacza bowiem, że „między małżonkami nastąpił zupełny i trwały rozkład pożycia”⁴⁹, czyli ustały więzi duchowe, fizyczne i gospodarcze⁵⁰. Do uznania, iż nastąpił nieodwracalny rozpad małżeństwa nie wymaga się pewności, iż powrót małżonków do wspólnego życia jest bezwzględnie niemożliwy. Wystarczy bowiem oparta na doświadczeniu życiowym ocena dokonana przez sędziego, iż w okolicznościach życia konkretnych małżonków zaprezentowanych w pozwie, taki powrót nie nastąpi.

Pewność, o której mowa w kan. 1675 KPK/83 (*certior fieri debet*), czyli niezachwiane przekonanie o definitywnym rozpadzie małżeństwa, sędzia może uzyskać nie tylko w oparciu o wyrok rozwodowy, choć ten dokument wydaje się stanowić najlepszą przesłankę do osiągnięcia takiego przeświadczenia. Niekiedy jednak strona wnosząca pozew o stwierdzenie nieważności swego małżeństwa nie chce lub

⁴⁹ Art. 58 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. ze zm., tekst jednolity Dz. U. z 2023 r. poz. 2809.

⁵⁰ Por. Z. KRZEMIŃSKI, *Rozwód*, Zakamycze 1998, s. 13-18.

nie może przedstawić w kancelarii sądu odpisu wyroku rozwodowego. Może się tak zdarzyć, gdy proces o rozwód cywilny jest w toku, a jego rozstrzygnięcie znacznie się odwleka – np. ze względu na opór drugiej strony, nieznamość miejsca zamieszkania współmałżonka, trudności w ustaleniu przesłanki winy, spory dotyczące uzgodnień w sprawie opieki nad dziećmi czy w sprawach majątkowych. Tymczasem stronie może zależeć na wszczęciu procesu kanonicznego ze względu na pragnienie uregulowania tej sprawy w sumieniu⁵¹. Zwłaszcza, że procesy w sądach kościelnych trwają zwykle dłużej niż procesy rozwodowe w sądach świeckich, a strona, która może być przekonana, że uregulowanie sprawy na forum kościelnym ma znacznie większe znaczenie niż sprawy cywilne, nie chce zwlekać z wszczęciem sprawy o kanoniczne stwierdzenie nieważności małżeństwa i oczekiwać na wyrok sądu cywilnego⁵². Nie należy wykluczać także sytuacji, w której małżonkowie, mimo że faktycznie ustały między nimi małżeńskie więzy, z poważnych przyczyn nie mogą się cywilnie rozwieść, a przynajmniej nie mogą tego uczynić jeszcze przed wszczęciem sprawy w sądzie kościelnym – np. ze względu na zaangażowanie społeczne, polityczne, biznesowe czy medialne.

Jak wskazuje praktyka, w ogromnej większości przypadków osoby wnoszące do sądu kościelnego pozew o stwierdzenie nieważności małżeństwa czynią to w obliczu planowanego nowego małżeństwa kanonicznego i pragnienia uregulowania nieprawidłowej sytuacji małżeńskiej, a w konsekwencji religijnej. Osoby takie, najczęściej zresztą żyjące w związkach cywilnych z nowymi partnerami, są przede wszystkim zainteresowane szybkim zakończeniem procesu

⁵¹ Poważna trudność może pojawić się, gdy strona powodowa ze względów religijnych uzależnia wniesienie pozwu o rozwód cywilny od rozstrzygnięcia kościelnego: „jeżeli moje małżeństwo Kościół uzna za nieważne, wtedy dopiero wystąpię o rozwód”. Trudno wówczas utrzymywać, że wspólnota małżeńska uległa definitywnemu zerwaniu. Wręcz przeciwnie, gdyby zapadł wyrok *pro vinculo*, ktoś gotów jest żyć nadal w małżeństwie, a przynajmniej w separacji. Taką sytuację rozważa K. LÜDICKER, *Kommentar zum Kan. 1675*, w: *Münsterischer Kommentar...*, t. VII, Essen 2015, n. 3.

⁵² Por. U. NOWICKA, B. NOWAKOWSKI, *Od skargi powodowej...*, s. 40.

małżeńskiego oraz – naturalnie – jego pozytywnym zakończeniem⁵³. Ale nawet jeśli nie byłyby w stanie okazać odpisu wyroku rozwodowego, nie może być to powodem oddalenia pozwu przez sędziego kościelnego. Prawo stron do zaskarżenia małżeństwa i prowadzenia procesu o stwierdzenie jego nieważności jest niezależne od faktycznej sytuacji życiowej danej osoby⁵⁴. Nawet pozostawanie w związku cywilnym z współmałżonkiem, który stanie się stroną pozwaną w procesie o nieważność małżeństwa nie stanowi przeszkody w dopuszczeniu pozwu. Wymóg kan. 1675 KPK/83 nie odnosi się bowiem do braku cywilnego rozwodu, ale do pewności sędziego, że małżeństwo bezpowrotnie się rozpadło. Oczywiście orzeczenie cywilnego rozwodu stanowi wydatną tego oznakę, ale jeżeli z różnych przyczyn tego dokumentu nie ma, sędzia winien uzyskać pewność w oparciu o inne przesłanki – przede wszystkim lekturę pozwu i wysłuchanie stron⁵⁵. Naturalnie, w skrajnie nietypowym przypadku, gdyby strony nie tylko formalnie pozostawały ze sobą w cywilnym związku, ale faktycznie prowadziły wspólne życie, trudno byłoby taką pewność osiągnąć. Sędzia winien wówczas uzyskać od osoby wnoszącej pozew informację na temat motywów jej działania i świadomości konsekwencji ewentualnego orzeczenia nieważności małżeństwa⁵⁶. Wydaje się jednak, iż w takim wyjątkowym wypadku nie powinno się wszczynać procesu, ale położyć duży nacisk na próbę pojednania stron i rezygnacji z zamiaru wnoszenia pozwu (np. gdyby motywem

⁵³ Por. T. ROZKRUT, *Wprowadzenie i instrukcja sprawy...*, s. 91.

⁵⁴ Por. K. LÜDICKE, *Der kirchliche Ehenichtigkeitsprozeß nach dem Codex Iuris Canonici von 1983. Normen und Kommentar*, Essen 1996, s. 47; R. SOBAŃSKI, *Przyjęcie skargi o orzeczenie nieważności małżeństwa*, *Ius Matrimoniale* 1 (1996), s. 145.

⁵⁵ Por. E. ZANETTI, *Commentario al can. 1675*, s. 1345. Dlatego sędzia powinien poinformować drugiego małżonka o wpłynięciu pozwu i wysłuchać go „przed przyjęciem sprawy”, czyli jeszcze przed formalnym dekretem o wezwaniu go przed sąd i powiadomieniem o pozwie (kan. 1507 i 1508 § 1 KPK/83). Por. R. SOBAŃSKI, *Przyjęcie skargi...*, s. 145. Potrzebę wysłuchania drugiego małżonka (który formalnie jeszcze nie jest stroną pozwaną) mocno akcentuje S. VILLEGGIANTE, *Ammissione del libello...*, s. 678-685.

⁵⁶ Por. K. LÜDICKE, *Der kirchliche Ehenichtigkeitsprozeß...*, s. 47.

była chęć wstrząśnięcia współmałżonkiem i doprowadzenia do jego nawrócenia czy radykalnej zmiany postępowania).

Dokonana w 2015 r. nowelizacja dawnego kan. 1676 KPK/83 i zmiana perspektywy ze zobowiązania sędziego do podjęcia starań o pojednanie stron i konwalidację małżeństwa – gdy jest to możliwe i wskazane – na weryfikację definitywnego rozpadu więzi małżeńskiej, jest odbiciem dojrzałego realizmu ustawodawcy w odniesieniu do sytuacji człowieka, który zwraca się do sądu o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Doświadczenie wskazuje, że w takich okolicznościach możliwości pojednania się stron zostały już wyczerpane⁵⁷. W błędzie pozostawałby ktoś, kto twierdziłby, że w interesie Kościoła leży utrzymywanie na forum zewnętrznym małżeństwa, które obiektywnie jest nieważne⁵⁸. Na podstawie doświadczenia uznać należy, że istnieje domniemanie – możliwe wprawdzie do obalenia – że jeżeli ktoś wnosi pozew o stwierdzenie nieważności małżeństwa, dowodzi tym samym jego definitywnego rozpadu⁵⁹, nawet jeśli nie potwierdza tego jeszcze odpis wyroku rozwodowego.

3. Stanowisko Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej

W podpisanym przez rzecznika sprawiedliwości Sygnatury Apostolskiej krótkim piśmie⁶⁰ z dnia 8 sierpnia 2023 r., będącym odpowiedzią na zapytanie oficjałów jednego z sądów kościelnych w Polsce, Najwyższy Trybunał Sygnatury Apostolskiej odniósł się do omawianego zagadnienia. Nie chodzi zatem o decyzję wydaną po odwołaniu się strony czy skardze złożonej na nieprawidłowość działania sądu diecezjalnego. Z treści udzielonej odpowiedzi wynika, że wikariusz sądowy pytał o to, czy może przyjąć do rozpoznania sprawę o stwierdzenie

⁵⁷ Por. K. LÜDICKE, *Kommentar zum Kan. 1675...*, n. 2; J.P. BEAL, „*Mitis Iudex*“ *Canons 1671-1682, 1688-1691: A Commentary*, *The Jurist* 75 (2015), s. 488-489.

⁵⁸ Por. J.J. GARCÍA FAÍLDE, *Nuevo Tratado...*, s. 91.

⁵⁹ Por. K. LÜDICKE, *Kommentar zum Kan. 1675...*, n. 4.

⁶⁰ Prot. N. 56715/23 VT. Kopia pisma w posiadaniu autora.

nieważności małżeństwa, mimo że strony nie uzyskały cywilnego rozwodu.

Argumentacja Sygnatury Apostolskiej wychodzi od zasad odrębności i niezależności porządków prawnych kościelnego i państwowego: „Prawodawstwo kościelne i cywilne stanowią dwa osobne, samoistne i autonomiczne porządki prawne, które nie mogą wzajemnie na siebie oddziaływać. Dotyczy to także Polski, w której *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską* z 1993 r. w art. 1 stanowi: Rzeczpospolita Polska i Stolica Apostolska potwierdzają, że Państwo i Kościół Katolicki są – każde w swej dziedzinie – niezależne i autonomiczne oraz zobowiązują się do pełnego poszanowania tej zasady we wzajemnych stosunkach i we współdziałaniu dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego”. W dalszym ciągu przypomina się, że „czym innym jest rozwód cywilny i czym innym jest kościelne stwierdzenie nieważności małżeństwa; bez wątpienia chodzi tutaj o dwie różne instytucje prawne”.

Autor odpowiedzi odnosi się także do przepisu kan. 1675 KPK/83, stwierdzając przy tym: „Sędzia zaś, przed przyjęciem sprawy, może stwierdzić, że małżeństwo rozpadło się w sposób nieodwracalny nie tylko za pośrednictwem wyroku świeckiego o rozwodzie stron (nie musi on w tym przypadku osiągnąć pewności moralnej)”.

W dalszym ciągu wskazuje się, że gdyby „sędzia z powodu braku osiągnięcia wspomnianej pewności nie chciał przyjąć skargi powodowej, musi ją odrzucić dekretem, który podlega apelacji”.

W konkluzji pisma znajduje się polecenie kontynuowania sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa i jej jak najszybsze zakończenie.

Komentując odpowiedź Trybunału Apostolskiego warto zwrócić uwagę na położony w niej nacisk na odrębność porządków prawnych państwowego i kościelnego oraz odrębny charakter zarówno prawa materialnego regulującego instytucję małżeństwa jak i przepisów proceduralnych w sprawach o rozwód i kanoniczne stwierdzenie nieważności. Odrębność i autonomia jurysdykcji w prawach małżeńskich zaznaczona jest w art. 10 ust. 3 i 4 Konkordatu: „3. Orzekanie o ważności małżeństwa kanonicznego, a także w innych sprawach

małżeńskich przewidzianych w prawie kanonicznym, należy do wyłącznej kompetencji władzy kościelnej. 4. Orzekanie w sprawach małżeńskich w zakresie skutków określonych w prawie polskim należy do wyłącznej kompetencji sądów państwowych”. W praktyce oznacza to, że wyrok sądu cywilnego orzekającego rozwód nie rodzi żadnych skutków prawnych na forum prawa kanonicznego⁶¹. Niezależnie od możliwości wzajemnego powiadamiania się strony kościelnej i państwowej o orzeczeniach sądowych w sprawach małżeńskich sygnalizowanej w ust. 5⁶², oczywiste jest, że oba porządki prawne mają odmienną koncepcję małżeństwa. Rozdzielność jurysdykcji sądów kościelnych i świeckich wynika w szczególności z zasadniczych różnic istniejących pomiędzy prawem polskim a prawem kanonicznym w odniesieniu do przyczyn ważności i ustania małżeństwa, a nawet – co do istoty małżeństwa⁶³. „Nie jest zatem dopuszczalne stosowanie przepisów jednego z systemów w drodze *analogii legis* dla wypełnienia luki w przepisach drugiego systemu”⁶⁴. Zagadnienie autonomii sądownictwa kościelnego i państwowego ma swoje – nieraz konfliktowe – konsekwencje w postaci nieuprawnionego żądania kościelnych akt procesowych przez sądy świeckie czy też pozwów kierowanych na forum świeckim przeciwko urzędnikom kościelnym, biegłym, świadkom, którzy zeznawali w procesach kościelnych⁶⁵.

⁶¹ Por. J. RAPACZ, *Autonomia sądownictwa kościelnego*, *Annales Canonici* 3 (2007), s. 55-65; P. RYGUŁA, *Autonomia trybunałów kościelnych w Polsce w orzekaniu nieważności małżeństwa kanonicznego: przyczynek do analizy zagadnienia*, *Roczniki Nauk Prawnych* 29 (2019) nr 4, s. 159-160.

⁶² „5. Kwestia powiadamiania o orzeczeniach wskazanych w ustępach 3 i 4 może być przedmiotem postępowania określonego w artykule 27”. Por. na ten temat: P. MAJER, *Uznawanie...*, s. 422-431.

⁶³ Por. A. BARTCZAK, *Sądowa jurysdykcja nad małżeństwem w Polsce*, *Łódzkie Studia Teologiczne* 23 (2014), z. 2, s. 33.

⁶⁴ G. JĘDREJEK, *Regulacja instytucji małżeństwa w prawie kanonicznym i świeckim*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 70 (2008), z. 2, s. 49.

⁶⁵ Por. G. BZDYRAK, *Prawne gwarancje autonomii i niezależności Kościoła katolickiego w Polsce w zakresie władzy jurysdykcyjnej w sprawach małżeńskich*, *Przegląd Sejmowy* 4 (2017), s. 33-34; J. MISZTAŁ-KONECKA, *Dokonywanie czynności procesowych przed sądem kościelnym jako okoliczność wyłączająca odpowiedzialność za*

Bardzo istotne dla omawianego zagadnienia jest stwierdzenie, iż pewność o nieodwracalnym rozpadzie małżeństwa nie musi spełniać kryteriów „pewności moralnej” wymaganej w kan. 1608 § 1 i kan. 1687 § 1 KPK/83 do wydania wyroku stwierdzającego nieważność małżeństwa. Sędzia przyjmujący sprawę nie musi zatem przeprowadzać procesu dedukcji opartego na obiektywnych dowodach i prawnych regułach ich oceny, analogicznego do wydania orzeczenia sądowego, ale wystarczy, by dysponował przekonaniem opartym na faktach interpretowanych w świetle życiowego doświadczenia. Można uznać, że wystarczające jest prawdopodobieństwo (prawie-pewność), które nie wyklucza rozumnej wątpliwości i dopuszcza uzasadnioną obawę pomyłki⁶⁶. Zauważyć należy, że w kan. 1675 KPK/83 ustawodawca kanoniczny nie posłużył się rzeczownikiem *certitudo* – „pewność”, ale użył zwrotu *certior fieri debet*. Wyrażenie *certiorem fieri* oznacza „dowiedzieć się”⁶⁷, czyli w języku polskim „uzyskać informację o czymś”, co bez wątplenia jest kategorią słabszą aniżeli „uzyskać pewność”⁶⁸.

Kolejnym bardzo ważnym wnioskiem, jaki należy wyprowadzić z odpowiedzi Sygnatury Apostolskiej, jest konieczność formalnego odrzucenia dekretem pozwu, jeżeli sędzia nie uzyskał przekonania o bezpowrotnym rozpadzie małżeństwa, a nie zwykłego nieprzyjęcia pozwu przez pracownika kancelarii sądu, co byłoby nadużyciem. Chodzi o to, by strona zapoznała się z uzasadnieniem i mogła w obronie swego prawa do sądu skorzystać ze środka odwoławczego, zgodnie

naruszenie dóbr osobistych. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 12 stycznia 2017 r., I ACA 676/16, Studia z Prawa Wyznaniowego 23 (2020), s. 421-440.

⁶⁶ Por. Z. GROCHOLEWSKI, *Pewność moralna jako klucz do lektury norm procesowych*, *Ius Matrimoniale* 3(1998), s. 20-21.

⁶⁷ Por. M. PLEZIA (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. I, Warszawa 1959, s. 486.

⁶⁸ Być może pożądana byłaby korekta tłumaczenia kan. 1675 KPK/83 – zamiast „sędzia powinien uzyskać pewność” (jak w przekładach włoskim i hiszpańskim), powinno być: „sędzia powinien upewnić się” albo „dojść do przekonania”, jak w języku niemieckim: „muss er zur Überzeugung gelangt sein” lub angielskim „must be informed”.

z kan. 1505 § 4 KPK/83. Istotne jest jednak i to, że w tym przypadku Sygnatura Apostolska dopuszcza możliwość odrzucenia pozwu z przyczyny niewymienionej *expressis verbis* w kan. 1505 § 2 KPK/83, który to przepis – jak zaznaczono wcześniej – zawiera taksatywny katalog możliwych powodów odrzucenia pozwu, natomiast z brzmienia kan. 1675 KPK/83 nie wynika w sposób oczywisty, że sędzia może pozew odrzucić, gdy nie upewni się o definitywnym rozpadzie małżeństwa.

Bardzo cenna jest także zawarta w piśmie Sygnatury Apostolskiej uwaga, iż przekonanie o nieodwracalnym rozpadzie małżeństwa sędzia może uzyskać także na innej drodze niż w oparciu o odpis wyroku sądu świeckiego o rozwodzie stron. Potwierdza to wyrażone wcześniej stanowisko, zgodnie z którym przedstawienie odpisu cywilnego orzeczenia rozwodowego nie może być wymagane jako bezwzględny warunek przyjęcia pozwu.

4. Pożytek z przedstawienia dokumentów rozwodowych

Wspomniano na początku niniejszego opracowania, iż niektóre sądy kościelne w Polsce wymagają (albo tylko zalecają), by strona składająca pozew dołączyła doń nie tylko sam odpis wyroku cywilnego, ale również jego uzasadnienie (jeśli takowe zostało wydane), pozew złożony w sądzie świeckim oraz kopie protokołów przesłuchań w sprawie rozwodowej. Choć od złożenia tych dokumentów nie można uzależnić przyjęcia pozwu o stwierdzenie nieważności małżeństwa, to jednak mogą one okazać się bardzo cenne w postępowaniu kanonicznym – przy pełnej świadomości i poszanowaniu odrębności obu systemów prawnych zarówno w odniesieniu do przepisów prawa materialnego, jak i procedury. Sędzia kościelny winien oceniać wyrok rozwodowy oraz inne dokumenty pochodzące z sądu świeckiego stosując się do kryteriów kanonicznoprawnych.

Zagadnienie to – omawiane obszerniej w innych miejscach⁶⁹ – zostanie tu zaprezentowane jedynie bardzo skrótowo.

⁶⁹ Por. M. GRESZATA, *Zasadność wykorzystania akt sprawy rozwodowej w kanonicznym postępowaniu o nieważność małżeństwa*, w: P. TELUSIEWICZ (red.), *Rodzina*

Uzasadnienie wyroku rozwodowego, czyli wskazanie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia, obejmującej ustalenie faktów, które sąd uznał za udowodnione, dowodów, na których się oparł, i przyczyn, dla których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej⁷⁰ może mieć znaczenie także dla sądu kościelnego. Pamiętać jednak należy, iż kanoniczny tytuł nieważności małżeństwa (*caput nullitatis*) nie może być bezkrytycznie przenoszony z wyroku sądu świeckiego. Jakkolwiek wiele z uwzględnianych w orzecznictwie świeckim przyczyn całkowitego rozkładu pożycia małżeńskiego może znaleźć odbicie w procesach kanonicznych, nigdy nie stanowią one samoistnych powodów nieważności, ale co najwyżej faktyczne podstawy którejs z trzech form niezdolności psychicznej regulowanych w kan. 1095 KPK/83 bądź też fakty, które należy uwzględnić w procesach prowadzonych najczęściej z takich tytułów nieważności jak symulacja (kan. 1101 § 1 KPK/83), podstępne wprowadzenie w błąd (kan. 1098 KPK/83), warunek (kan. 1102 KPK/83) czy przemoc i bojaźń (kan. 1103 KPK/83). Okoliczności, o których mowa, to: groźba, nieetyczne postępowanie, nieróbstwo, brak zainteresowania rodziną, odmowa współżycia płciowego, odmowa wzajemnej pomocy, porzucenie współmałżonka, pijaństwo, agresja, zaniedbywanie rodziny, choroba (w tym choroba psychiczna), bezpłodność⁷¹. Oczywiście ocena znaczenia tych okoliczności dokonana przez sąd świecki będzie bardzo często odmienna od tej, którą przeprowadził sąd kościelny – np. w procesie kanonicznym istotne będzie występowanie wielu z nich

w prawie. *Materiały z Konferencji zorganizowanej w Stalowej Woli dnia 7 grudnia 2006 roku*, Stalowa Wola 2007, s. 107-125; A. BARTCZAK, *Dokument jako środek dowodowy w procesie małżeńskim*, Łódzkie Studia Teologiczne 22 (2013), s. 10-11; A. RYBACZEK, *Akta sprawy rozwodowej i ich wykorzystanie w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, w: Kortowski *Przegląd Prawniczy. Monografie*, Olsztyn 2018, s. 142-149.

⁷⁰ Art. 327¹ § 1 Kodeksu postępowania cywilnego, Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. ze zm., tekst jednolity Dz.U. z 2021 r. Poz. 1805.

⁷¹ Por. Z. KRZEMIŃSKI, *Rozwód...*, s. 18-36; T. SOKOŁOWSKI, *Pozytywne przesłanki dopuszczalności rozwodu*, w: T. SMYCZYŃSKI (red.), *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2009, s. 562-582.

w chwili zawarcia małżeństwa lub w czasie następującym bezpośrednio po zawarciu małżeństwa (aby móc wnioskować o istnieniu poważnych anomalii o charakterze psychicznym w chwili zawarcia małżeństwa), co dla sądu świeckiego nie będzie tak ważne. Czasami ustalenia poczynione przez sąd świecki mogą stanowić przesłankę negatywną dla kanonicznego stwierdzenia nieważności (np. gdy w procesie rozwodowym stwierdzi się, że faktyczną przyczyną zupełnego i trwałego rozkładu pożycia małżeńskiego była okoliczność, która w żaden sposób nie mieści się w katalogu kanonicznych tytułów nieważności małżeństwa).

Z podobnych względów należy z należytą rozważą podchodzić do przesłanki winy. Nierzadko orzeczenie rozwodu cywilnego z winy którejś ze stron automatycznie powoduje postawienie takiej osoby w negatywnym świetle w procesie kanonicznym. Tymczasem, jak wiadomo, wina w prawie rozwodowym niekoniecznie musi mieć realne przełożenie na powód nieważności małżeństwa uwzględniany w sądach kościelnych (np. zdrada małżeńska).

Kopie protokołów z rozpraw sądowych, zwłaszcza z zeznań stron i świadków w sprawach cywilnych mogą być – z należytą rezerwą – wykorzystane w procesie kanonicznym. Zeznanie osoby, która odmówiła stawienia przed sądem kościelnym, może być uwzględnione w procesie kanonicznym (będzie to jednak dowód z dokumentu, a nie dowód ze świadków). Protokół z rozprawy rozwodowej może stanowić źródło informacji na temat zachowań czy poglądów strony, która nie bierze udziału w sprawie o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Jeżeli ta sama osoba zeznawała zarówno w sądzie świeckim, jak i w procesie kościelnym, sędzia winien ocenić spójność zeznań lub jej brak w obu porządkach i wyciągnąć odpowiednie – pozytywne lub negatywne (w przypadku mataczenia) – wnioski w przedmiocie wiarygodności stron.

Ustalenia i rozstrzygnięcia podjęte przez sąd świecki w przedmiocie władzy rodzicielskiej i opieki nad potomstwem (a także ewentualnie o alimentach na rzecz drugiego małżonka po rozwodzie)

powinny być podstawą dla sądu kościelnego w realizacji obowiązku, jaki nakłada nań przepis kan. 1691 § 1 KPK/83⁷².

Podsumowanie

Cywilny proces rozwodowy i kanoniczny proces o stwierdzenie nieważności małżeństwa to dwie różne rzeczywistości nie determinujące się nawzajem. Sąd państwowy skupia się na przyczynie rozpadu małżeństwa cywilnego. Przedmiotem postępowania kanonicznego jest natomiast źródło nieważności małżeństwa. Odmienne są przesłanki rozwodu i kanoniczne tytuły nieważności. Różna jest także procedura. Nie oznacza to jednak, że odpis cywilnego wyroku jest w procesie kanonicznym bezużyteczny, dostarcza bowiem (wraz z innymi dokumentami pochodzącymi z procesu świeckiego) cennych informacji, które jednak muszą być ocenione według kryteriów kanonicznych. Ani orzeczenie rozwodu, ani dostarczenie odpisu wyroku cywilnego nie stanowią warunków, od których byłoby uzależnione wszczęcie kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Choć wyrok rozwodowy jest postrzegany jako najlepszy i najpewniejszy dowód definitywnego rozpadu wspólnoty małżeńskiej, w przypadku braku rozwodu cywilnego sędzia kościelny może i powinien uzyskać przekonanie o nieodwracalnym rozpadzie małżeństwa na podstawie innych argumentów.

⁷² Kan. 1691 § 1 KPK/83 – W wyroku należy przypomnieć stronom o zobowiązaniach moralnych lub także cywilnych, którymi ewentualnie strony są związane wzajemnie względem siebie i wobec potomstwa, jeżeli chodzi o zapewnienie utrzymania i wychowania.

References

- ANDRZEJEWSKA M., ANDRZEJEWSKI M., *Czy sąd kościelny jest innym sądem lub organem w rozumieniu art. 44 ustawy prawo o ustroju sądów powszechnych?*, Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL, t. 10-11, zeszyt 1, Lublin 2014-2015, s. 5-17.
- ANDRZEJEWSKI M., *Modele interakcji orzeczeń sądów kościelnych i państwowych w sprawach małżeńskich*, Kościół i Prawo 10 (2021) nr 2, s. 147-166.
- BAR J., *Współpraca sądów kościelnych z innymi podmiotami życia publicznego*, w: J. WROCEŃSKI, J. KRAJCZYŃSKI (red.), *Finis legis Christus. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Wojciechowi Góralskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*, t. 1, Warszawa 2009, s. 223-239.
- BARTCZAK A., *Dokument jako środek dowodowy w procesie małżeńskim*, Łódzkie Studia Teologiczne 22 (2013), s. 3-13.
- BARTCZAK A., *Sądowa jurysdykcja nad małżeństwem w Polsce*, Łódzkie Studia Teologiczne 23 (2014), z. 2, s. 28-38.
- BEAL J.P., „*Mitis Iudex*“ *Canons 1671-1682, 1688-1691: A Commentary*, *The Jurist*, 75 (2015), s. 467-538.
- BENEDYKT XVI, *Należy wystrzegać się pseudoduszpasterskich rozwiązań w badaniu ważności małżeństw. Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej 29.01.2010*, *L'Osservatore Romano*. Wydanie Polskie, 31 (2010) nr 3-4, s. 22-24.
- BLASI A., *Il libello introduttivo della causa*, w: P.A. BONNET, C. GULLO (red.), *Il giudizio di nullità matrimoniale dopo l'istruzione "Dignitas Connubii". Parte terza: la parte dinamica del processo*, Città del Vaticano 2008, s. 23-42.
- BRZEMIA-BONAREK A., DOHNALIK J., *Wykorzystanie akt sprawy małżeńskiej w kanonicznym postępowaniu karnym*, *Annales Canonici* 17 (2021) n. 2, s. 7-32.
- BUNGE A.W., *El escrito de demanda en las causas de nulidad matrimonial (a propósito de su rechazo in limine)*, *Anuario Argentino de Derecho Canónico* 16 (2009-2010), s. 59-90.
- BZDYRAK G., *Prawne gwarancje autonomii i niezależności Kościoła katolickiego w Polsce w zakresie władzy jurysdykcyjnej w sprawach małżeńskich*, *Przegląd Sejmowy* 4 (2017), s. 19-37.
- COX C.A., *Commentary on the can. 1676*, w: J.P. BEAL, J.A. CORIDEN, T.J. GREEN (red.), *New Commentary on the Code of Canon Law*, New York-Mahwah 2000, s. 1769.
- DOYLE S.T., *The Libellus: Rejection and Recourse*, *The Jurist* 73 (2013), s. 371-438.
- GARCÍA FAÍLDE J.J., *Nuevo Tratado de Derecho Procesal Canónico (Código de Derecho Canónico, Instrucción „Dignitas Connubii”, M.P. „Mitis Iudex Dominus Iesus”)*, Madrid 2018.
- GARÍN URIONABARRENECHEA P., *Breves reflexiones acerca del canon 1676 del CIC/83*, *Estudios Eclesiásticos* 84 (2009), s. 795-808.
- GRESZATA M., *Zasadność wykorzystania akt sprawy rozwodowej w kanonicznym postępowaniu o nieważność małżeństwa*, w: P. TELUSIEWICZ (red.), *Rodzina*

- w prawie. *Materiały z Konferencji zorganizowanej w Stalowej Woli dnia 7 grudnia 2006 roku*, Stalowa Wola 2007, s. 107-125.
- GROCHOLEWSKI Z., *De periodo initiali seu introductorio processus in causis nullitatis matrimonii*, *Periodica de re canonica* 85 (1996), s. 85-116, 331-356.
- GROCHOLEWSKI Z., *Pewność moralna jako klucz do lektury norm procesowych*, *Ius Matrimoniale* 3 (1998), s. 9-43.
- GROCHOLEWSKI Z., *Struktura etapu dowodowego procesu*, w: A. DĘBIŃSKI, E. SZCZOT (red.), *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof. dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin*, Lublin 2000, s. 355-378.
- IGNATOWICZ J., NAZAR M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej. Odkryć na nowo prawdę, dobro i piękno małżeństwa*, 29 stycznia 2004 r., w: JAN PAWEŁ II, *Dzieła zebrane*, t. V, Kraków 2007, s. 739-742.
- JAN PAWEŁ II, *Przemówienie do Trybunału Roty Rzymskiej. Wymiar nadprzyrodzony związku małżeńskiego*, 30 stycznia 2003 r., w: JAN PAWEŁ II, *Dzieła zebrane*, t. V, Kraków 2007, s. 734-738.
- JĘDREJEK G., *Regulacja instytucji małżeństwa w prawie kanonicznym i świeckim*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 70 (2008), z. 2, s. 47-63.
- KROCZEK P., *Ocena Instrukcji „Dignitas connubii” z perspektywy sztuki legislacji*, *Prawo Kanoniczne* 58 (2015) nr 1, s. 93-109.
- KRZEMIŃSKI Z., *Rozwód*, Zakamycze 1998.
- LLOBELL J., *I tentativi di conciliazione, gli elementi sostanziali del libello di domanda e l'incidenza sul medesimo del concetto di «conformitas aequipollens» fra i capi di «accusa» nelle cause di nullità del matrimonio*, *Ius Ecclesiae* 15 (2003), s. 615-536.
- LLOBELL J., *La natura giuridica e la recezione ecclesiale dell'istr. „Dignitas connubii”*, *Ius Ecclesiae* 18 (2006), s. 343-370.
- LÜDICKE K., *„Dignitas connubii” Die Eheprozeßordnung der katholischen Kirche. Text und Kommentar*, Essen 2005.
- LÜDICKE K., *Der kirchliche Ehenichtigkeitsprozeß nach dem Codex Iuris Canonici von 1983. Normen und Kommentar*, Essen 1996.
- LÜDICKE K., JENKINS R.E., *Dignitas connubii. Norms and Commentary*, Alexandria 2006.
- LÜDICKE K., *Kommentar zum Kan. 1675*, w: K. LÜDICKE (red.), *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici (unter besonderer Berücksichtigung der Rechtslage in Deutschland, Österreich und der Schweiz)*, t. VII, Essen 2015.
- LÜDICKE K., *Kommentar zum Kan. 1676*, w: K. LÜDICKE (red.), *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici (unter besonderer Berücksichtigung der Rechtslage in Deutschland, Österreich und der Schweiz)*, t. VI, Essen 1997.
- MAJER P., *Małżeństwo kanoniczne osób po rozwodzie cywilnym*, *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 30 (2020) nr 33, s. 181-195.
- MAJER P., *Nowe polskie tłumaczenie Kodeksu Prawa Kanonicznego – uwagi na temat księgi VII „Procesy”*, w: A. DOMASZK, R. KAMIŃSKI (red.), *Homini et Ecclesiae*

- serviens. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Henrykowi Stawniakowi SDB, z okazji 70. rocznicy urodzin, Warszawa 2022, s. 235-248.*
- MAJER P., *Uznawanie przez państwo wyroków sądów kościelnych w sprawach małżeńskich. Czy byłoby pożyteczne przyjęcie takiego systemu w Polsce?*, w: A. MEZGLEWSKI (red.), *Funkcje publiczne związków wyznaniowych. Materiały III Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 16-18 maja 2006)*, Lublin 2007, s. 413-431.
- MAJER P., *Zawarcie małżeństwa kanonicznego a obowiązki naturalne wynikające z poprzedniego związku*, *Annales Canonici* 4 (2008), s. 63-82.
- MARAGNOLI G., *Commentario al art. 116 dell’Istruzione Dignitas connubii*, w: M. DEL POZZO, J. LLOBELL, J. MIÑAMBRES (red.), *Norme procedurali canoniche commentate*, Roma 2013, s. 379.
- MARTÍNEZ VALLS J., *Comentario al can. 1676*, w: A. BENLLOCH POVEDA (red.), *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, Valencia 1993, s. 722.
- MISZTAŁ-KONECKA J., *Dokonywanie czynności procesowych przed sądem kościelnym jako okoliczność wyłączająca odpowiedzialność za naruszenie dóbr osobistych. Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 12 stycznia 2017 r., I ACA 676/16*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 23 (2020), s. 421-440.
- MONTINI G.P., *De iudicio contentioso ordinario. De processibus matrimonialibus. Pars dinamica*, Romae 2004.
- NOWICKA U., NOWAKOWSKI B., *Od skargi powodowej do decyzji Roty Rzymskiej. Proces o nieważność małżeństwa po „Mitis Iudex” w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2017.
- NUÑEZ G., *La fase preliminar del nuevo proceso de nulidad*, *Ius Canonicum* 57 (2017) s. 9-44.
- PLEZIA M. (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. I, Warszawa 1959.
- RAMOS F.J., SKONIECZNY P., *Diritto processuale canonico*, vol. 2/2: *Parte dinamica*, Roma 2014.
- RAPACZ J., *Autonomia sądownictwa kościelnego*, *Annales Canonici* 3 (2007), s. 55-65.
- RODRÍGUEZ-OCAÑA R., *Komentarz do kan. 1675*, w: P. MAJER (red.), *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, Warszawa 2023, s. 1024.
- ROZKRUT T., *Słowo w obronie „Dignitas connubii”*, w: T. PŁOSKI, J. KRZYWKOWSKA (red.), *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Sztymilerowi*, Olsztyn 2008, s. 247-255.
- ROZKRUT T., *Wprowadzenie i instrukcja sprawy*, w: P. SKONIECZNY (red.), *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio «Mitis Iudex Dominus Iesus» papieża Franciszka*, Tarnów 2015, s. 89-121.
- RYBACZEK A., *Akta sprawy rozwodowej i ich wykorzystanie w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, w: *Kortowski Przegląd Prawniczy. Monografie*, Olsztyn 2018, s. 142-149.

- RYGUŁA P., *Autonomia trybunałów kościelnych w Polsce w orzekaniu nieważności małżeństwa kanonicznego: przyczynek do analizy zagadnienia*, Roczniki Nauk Prawnych 29 (2019) nr 4, s. 155-172.
- SOBAŃSKI R., *Przyjęcie skargi o orzeczenie nieważności małżeństwa*, Ius Matrimoniale 1 (1996), s. 143-152.
- SOKOŁOWSKI T., *Pozytywne przesłanki dopuszczalności rozwodu*, w: T. SMYCZYŃSKI (red.), *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2009, s. 562-582.
- STAWNIAK H., *Komentarz do art. 116 DC*, w: T. ROZKRUT (red.), *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, Sandomierz 2007, s. 183.
- SZTYCHMILER R., *Komentarz do kan. 1505*, w: J. KRUKOWSKI (red.), *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. V: *Księga VII. Procesy*, Poznań 2007, s. 134-139.
- ŚWITO L., *Rekwizycja cywilno-kanoniczna? Pomoc sądowa pomiędzy trybunałami kościelnymi a sądownictwem powszechnym w Polsce*, Prawo Kanoniczne 55 (2012) nr 2, s. 145-166.
- TRYBUNAŁ APOSTOLSKI ROTY RZYMSKIEJ, *Subsydium aplikacyjne do Motu pr. «Mitis Iudex Dominus Iesus»*, Watykan 2016.
- VILLEGGIANTE S., *Ammissione del libello e contestuale citazione nelle cause di nullità matrimoniale: rilievi, critiche e proposte*, Ius Ecclesiae 15 (2003), s. 657-690.
- ZANETTI E., *Commentario al can. 1675*, w: Redazione di Quaderni di Diritto Ecclesiale, *Codice di diritto canonico commentato*, Milano 2022, s. 1345.

Nota o autorze

ks. Piotr Majer – prezbiter archidiecezji krakowskiej, doktor habilitowany nauk prawnych w dyscyplinie prawo kanoniczne, profesor na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, kierownik Katedry Kanonicznego Prawa Małżeńskiego na Wydziale Prawa Kanonicznego UPJPII, konsultor Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski.